

Wojciech Hofmański

Pop(lingwo)kultura - lingwistyka kontaktowa jako kolaż dyscyplin

Postscriptum Polonistyczne nr 1(15), 27-44

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOJCIECH HOFMAŃSKI
Uniwersytet Karola
Praga

Pop(lingwo)kultura – lingwistyka kontaktowa jako kolaż dyscyplin

Interdyscyplinaryzacja współczesnych studiów humanistycznych staje się bez wątpienia dominującą tendencją w akademickiej rzeczywistości na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Wynika to – jak się wydaje – z potrzeby ciągłego poszukiwania optymalnych rozwiązań oraz treści nauczania, które przyszłym absolwentom studiów pozwolą jak najlepiej odnaleźć się na dynamicznie zmieniającym się rynku pracy. Obserwowane modyfikacje procesów kształcenia zachodzą na poziomie organizacji poszczególnych kierunków. Mimo wyraźnie interdyscyplinarnego charakteru samej filologii¹ również w tym przypadku pojawia się silna tendencja do jej dalszego dyscyplinarnego rozbudowywania – między innymi w obszarze szeroko rozumianej slawistyki. Doskonałym przykładem tego typu procesów jest pojawienie się studiów dwukierunkowych (np. studia slawistyczno-polonistyczne z językiem czeskim lub rosyjskim realizowane przez ostatnie lata w IFS UAM) czy też studiów obszarowych (np. środkowoeuropejskich na UW czy bałkanistycznych na UMCS, UAM, UW). Co znamienne, proces ten nie ogranicza się bynajmniej do polskiej rzeczywistości akademickiej, ale jest obserwowany stosunkowo powszechnie. Model ten staje się bowiem popularny choćby na terenie Słowacji czy Czech. Najstarsza uczelnia Europy Środkowej proponuje zatem nie filologiczną polonistykę czy słowacystykę, ale ujednoczone studia środkowoeuropejskie ze specjalnością polonistyczną,

¹ Więcej na ten temat: Hofmański 2012, 55–62, także on-line: http://kwartez.amu.edu.pl/teksty/teksty2012_1_9/Hofmanski_2012_1.pdf [dostęp: 22.06.2014].

słowacystyczną oraz hungarystyczną, co w jeszcze większym stopniu unacznią skalę przeprowadzonych reform. Coraz częściej więc nowoczesne, interdyscyplinarne programy łączą klasyczny model filologiczny z praktyczną wiedzą o regionie, a poszczególne zajęcia obejmują naukę wybranego języka obcego, językoznawstwo, literaturoznawstwo oraz historię w kulturowym, społecznym, politycznym i gospodarczym kontekście. Dzięki takim modyfikacjom programu przyszli absolwenci tego typu kierunków stanowić mają grupę fachowców, których cechują nie tylko wysokie kompetencje językowe. Ich przewagą na rynku pracy ma być również wiedza specjalistyczna, umożliwiająca im orientowanie się w wielojęzycznych źródłach informacji, analizowanie oraz krytyczną ocenę aktualnego społecznego, kulturowego i politycznego rozwoju danego obszaru, np. Europy Środkowej².

Przeniesienie akcentu z rozbudowanej wiedzy teoretycznej na umiejętności praktycznego jej zastosowania dostrzegalne musi być również na poziomie poszczególnych przedmiotów. Pojawiające się w tym zakresie tendencje kumulują się bowiem na tej płaszczyźnie w sposób szczególnie widoczny. Prześledzić można to na przykładzie lingwistyki kontaktowej, która stopniowo zdobywa przestrzeń jako istotna część akademickich zagadnień egzaminacyjnych, ale również jako samodzielna treść wykładowa. Czym jednak jest lingwistyka kontaktowa i jakie jest jej realne znaczenie dla zmodyfikowanych modeli kształcenia filologicznego? Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na tak postawione pytania.

Punktem wyjścia tych rozważań musi być jednak – przynajmniej wstępna – propozycja definicji lingwistyki kontaktowej, zwłaszcza w odniesieniu do rodzimej przestrzeni lingwokulturowej oraz jej najbliższego sąsiedztwa. Samego terminu na próżno bowiem szukać w polskojęzycznych leksykonach, słownikach i encyklopedycznych opracowaniach językoznawczych. Nie sposób odnaleźć go ani w *Słowniku dydaktyki języków obcych* (Szulc 1994), którego zakres tematyczny wydaje się jak najbardziej przystawalny do omawianego pojęcia, ani nawet w najpoważniejszym jak do tej pory kompendium z zakresu językoznawstwa, za które uznać trzeba *Encyklopedię językoznawstwa ogólnego* pod redakcją Kazimierza Polańskiego (1999). Lingwistyka kontaktowa jako subdyscyplina językoznawcza nie ma zatem wypracowanej pozycji w obszarze polskiej myśli humanistycznej³.

² Zob.: oficjalna strona internetowa Katedry Studiów Środkoeuropejskich Uniwersytetu Karola w Pradze: <http://kses.ff.cuni.cz> [dostęp: 10.02.2015].

³ Lingwistyka kontaktu jest innym – być może jeszcze rzadziej pojawiającym się w opracowaniach – terminem odpowiadającym anglojęzycznemu pojęciu *contact linguistics*.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa trzeba jednak przyjąć, że zarysowana sytuacja w niedalekiej przyszłości ulegnie zmianie. Internacjonalizacja szkolnictwa wyższego jest bowiem siłą, której nie sposób lekceważyć czy ignorować – dzięki pogłębiającej się integracji europejskiej już dziś można stwierdzić, że środowisko akademickie rozwija się nie tylko na skutek konsekwentnie i samodzielnie prowadzonych prac badawczych, ale w równym stopniu w wyniku wypracowywania przez poszczególne jednostki naukowe sieci międzynarodowych powiązań. Trwale osadzenie lingwistyki kontaktowej w rodzimej przestrzeni akademickiej wydaje się więc jedynie kwestią czasu. Czas ten warto jednak poświęcić na dokładne przygotowanie programów i treści nauczania, a także dyskusje nad najważniejszymi założeniami teoretycznymi (sub)dyscypliny.

Lingwistyka kontaktowa w znacznym stopniu spokrewniona jest z językoznawstwem stosowanym, które – w klasycznym rozumieniu – uznaje się za naukę o możliwościach i sposobach wykorzystania osiągnięć językoznawstwa w różnych dziedzinach życia oraz w wielu innych dyscyplinach nauk. Do językoznawstwa stosowanego zalicza się przede wszystkim badania nad efektywnością nauczania języków obcych, badania nad poprawnością językową, logopedię i teorię przekładu. Tak kształtujące się językoznawstwo stosowane wykorzystywane było więc do rozwiązywania problemów ważkich dla innych gałęzi naukowych. Do pewnego stopnia to dzięki niemu wykształciła się interdyscyplinarna socjolingwistyka czy psycholingwistyka (por. Polański 1999, 281). Podobnych powiązań można szukać i w przypadku lingwistyki kontaktowej. Jako dyscyplina jednoznacznie młodszą musi ona jednak wypracowywać nie tyle własne narzędzia, co przede wszystkim wyraźnie dostrzegalny obszar badań. Tym, co wyróżnia lingwistykę kontaktową na tle „siostrzanych” dyskursów, jest jednoznaczne akcentowanie sytuacji wzajemnego oddziaływania na siebie różnych systemów językowych w praktyce. Tym samym czysto pragmalingwistyczna, całościowa metodyka nauczania określanego języka jako obcego nie będzie mieścić się w zakresie lingwistyki

Pierwotne pojęcie w światowej literaturze przedmiotu można odnaleźć dopiero od drugiej połowy XX wieku. Na szczególną uwagę zasługuje w tym miejscu wydarzenie z 1979 r., którym był brukselski First World Congress on Language Contact and Conflict. Lingwistyka kontaktu (nie lingwistyka kontaktowa) jako hasło przewodnie pojawia się natomiast w kontekście wrocławskiej konferencji Languages in Contact (26–27.05.2012). Wydaje się jednak, że zgodnie z utrwaloną polską tradycją nazewniczą (por. lingwistyka stosowana, lingwistyka kognitywna itd.) oraz poprzez analogię do innych słowiańskich adaptacji (np. czes. *kontaktová lingvistika*) wybór formy opatrzonej przydawką klasyfikującą wydaje się właściwy.

kontaktowej, ale analiza regularnych transferów ujemnych już tak⁴. Idąc dalej – wspólny zakres socjolingwistyki i lingwistyki kontaktowej wyznaczą badania nad społecznościami, które w codziennej komunikacji wykorzystują co najmniej dwa różne systemy językowe w najrozmaitszych konfiguracjach. Wreszcie psycholingwistyka udostępni te obszary, które związane są przede wszystkim z funkcjonowaniem indywidualnie rozpatrywanej wielojęzyczności⁵. Innymi słowy, lingwistykę kontaktową należy uznać za syntetyczną dyscyplinę, której oś stanowi próba łącznej analizy zjawisk rozpatrywanych do niedawna w ramach odrębnych dyskursów – socjolingwistycznego, psycholingwistycznego czy też glottodydaktycznego.

Te trzy punkty osadzone na mapie współczesnej lingwistyki wyznaczają granice zakresu kształtującej się dyscypliny. O jej charakterze świadczy przy tym czysto praktyczne ukierunkowanie, które umożliwi badaczom (i młodszym adeptom sztuki w czasie trwania uniwersyteckich kursów) wszechstronną analizę napotkanego faktu językowego o niejasnej przynależności systemowej, sytuacji współlistnienia kilku kodów na danym obszarze geograficznym, komunikacji transjęzycznej (różne warianty przekładu wraz z elementami procesu glottodydaktycznego) i wielojęzycznej – w tym fenomenu komunikatywności międzyjęzycznej⁶. Zwłaszcza ostatnie z przywołanych zjawisk zwraca na siebie uwagę. Jest to bowiem coraz częstszy przedmiot zainteresowania slawistów⁷, którzy dostrzegają złożoność problematyki i potrzebę jej wielopłaszczyznowej analizy. Sławistyczne konotacje lingwistyki kontaktowej należy przy tym traktować jako wątek szczególnie istotny ze względu na konieczność osadzania filologii narodowej⁸ w szerszym kontekście, uwzględniającym także wzajemne wpływy najbliższej położonych i spokrewnionych języków czy szerzej – lingwokultur.

Wskazane wcześniej potencjalne przedmioty badań okazują się tylko pozornie odległe od siebie. W badaniu i opisie wielu z nich pojawiać się będą te same pojęcia. Zarówno w charakterystyce komunikatów językowych, które

⁴ W tej perspektywie szczególnie uwidacznia się także bliskość glottodydaktyki i translatoryki, na co od dłuższego już czasu zwracają uwagę przedstawiciele paradygmatu kognitywnego – przede wszystkim Elżbieta Tabakowska (Tabakowska 2001, 23–33).

⁵ W niniejszym artykule pojęcia wielojęzyczność i bilingwizm będą traktowane synonimicznie oraz stosowane wymiennie.

⁶ Więcej na ten temat zob.: Hofmański 2012, 91–107.

⁷ O analogicznych zjawiskach związanych z komunikatywnością międzyjęzyczną mówi się także w kontekście rodziny języków germańskich i romańskich (zob. Lipowski 2012, 147–156).

⁸ Etnocentryzm w perspektywie lingwistyki kontaktowej wydaje się nie tyle metodologiczną przeszkodą, co wręcz źródłem dodatkowej motywacji do podjęcia tego typu prac badawczych.

napotkać można w procesie glottodydaktycznym, w komunikacji transjęzycznej czy też wielojęzycznej na poziomie języków najbliższej spokrewnionych, mowa będzie przede wszystkim o transferach, *code switching* i *code mixing*. Podstawowymi pojęciami dyscypliny pozostaje jednak komunikacja i komunikatywność. Lingwistyka kontaktowa, podobnie jak paradygmat kognitywny czy komunikatywizm (zob. Awdiejew, Habrajska 2004, 105–124), duże znaczenie przywiązuje bowiem do przypadków rzeczywistego użycia systemu językowego oraz posiadanej przez użytkownika wiedzy na temat tego użycia (zob. Langacker 2003, 30). Można więc przyjąć, że przedmiotem zainteresowania lingwistyki kontaktowej jest komunikacja w kontekście realnego współwystępowania różnych systemów językowych.

Otwartym polem do dyskusji pozostaje stworzenie katalogu kluczowych pojęć dla tak kształtującej się na gruncie (środkowoeuropejskiej) slawistyki dyscypliny. Niezbędne wydaje się również ustalenie wzajemnych zależności pomiędzy poszczególnymi zjawiskami, które stają się przedmiotem bezpośredniego zainteresowania badaczy o tej orientacji. Zgodnie z tym, co zostało już powiedziane, transfer, *code switching* i *code mixing* można zaliczyć do jednych z najczęściej pojawiających się w tym kontekście terminów. Sam transfer dzieli się na dodatni i ujemny⁹. Osia podziału będzie pozytywny lub negatywny wpływ na ostateczny kształt komunikatu w języku innym niż język oddziałujący. Innymi słowy, kluczowe okazuje się przenoszenie struktur i elementów na różniące lub nieróżniące się pod tym względem płaszczyzny systemu drugiego. Pojęcie transferu ujemnego nie dotyczy jednak, jak często się wydaje, wyłącznie relacji język pierwszy – język drugi (obcy). Zjawisko to w równie zauważalnym stopniu może oddziaływać w odwrotnym układzie: język drugi (obcy) – język pierwszy. W ten sposób osoba posługująca się w codziennej komunikacji językiem innym niż język natywny często nieświadomie wykorzystuje w języku pierwszym elementy i struktury systemu, który temporalnie dominuje.

Co za tym idzie, najważniejszy dla zjawiska mieszania języków (*code mixing*) okazuje się właśnie transfer ujemny (interferencja). Pojęć tych nie można jednak traktować synonimicznie. Interferencja jest bowiem wykładnikiem sytuacji komunikacyjnej określanej mianem *code mixing*. Trzeba jedno-

⁹ Transfer dodatni nazywany bywa również pozytywnym, natomiast ujemny – negatywnym, a także interferencją językową. Terminologia ta stosowana jest często wymiennie i nie odnotowuje się w tym przypadku różnic interpretacyjnych. Pojęcie transferu ujemnego i dodatniego stosuję zgodnie z opracowaniem leksykograficznym: Szulc 1994.

częście odnotować, że nie jest to jedyny jej przejaw. W pełni uzasadnione wydaje się twierdzenie, że elementy świadomie przenoszone z języka pierwszego do drugiego (lub odwrotnie) również generują omawianą sytuację (często też współwystępując). W tym przypadku nie mamy jednak do czynienia z jakąkolwiek postacią transferu, ale strategią komunikacyjną rozumianą przede wszystkim jako realizacja prawa precyzji i/lub ekonomii – zwłaszcza gdy interlokutora cechuje analogiczna kompetencja w językach na siebie współoddziałujących.

Pojęcie transferu pozytywnego związane jest natomiast ze wspomnianym już fenomenem komunikatywności. Słowiańska komunikatywność międzyjęzykowa jest zjawiskiem interpretowanym na wiele sposobów. W literaturze przedmiotu pojawiają się nawet skrajnie różnie propozycje jego klasyfikacji i definicji, choć podstawowe (słownikowe) znaczenie terminu „komunikatywność” wydaje się w tym przypadku całkowicie wystarczające. Umiejętność docierania do odbiorcy w procesie komunikowania się¹⁰ w przypadku operowania przynajmniej dwoma różnymi systemami językowymi podczas tego samego aktu komunikacji bywa określana mianem semikomunikacji (Lipowski 2012, 147–156) czy bilingwizmu (multilingwizmu) receptywnego (Nekvapil, Sloboda, Wagner 2009, 43). Jednocześnie w podobnym kontekście pojawia się pojęcie *lingua receptiva* (LaRa – zob. Rehbein, ten Thije, Verschik 2010). Ta terminologiczna i koncepcyjna nieprzystawalność nie przekłada się jednak na sam opis istoty omawianego tu zjawiska. W przypadku języków najbliższej spokrewnionych¹¹ – jak na przykład czeski i polski – wiąże się ono przede wszystkim z czynnym wykorzystywaniem w procesie recepcji komunikatu językowego struktur i elementów nieróżniących się. Do tego katalogu zaliczyć więc można wspólne lub analogiczne morfemy i leksemy (np. leksem *pivo* w poszczególnych językach słowiańskich), ale w równym stopniu także zbieżne kategorie gramatyczne (np. aspekt).

Wspomniany już bilingwizm receptywny stanowił propozycję teoretyczną wywodzącą się w prostej linii od jednego z najstarszych pojęć lingwistycznych, które dziś bezspornie znajduje się w obrębie lingwistyki kontaktowej – pojęciem tym jest oczywiście wielojęzyczność. Dokładne omówienie

¹⁰ *Komunikatywność* – hasło w: Sobol 1996, 350.

¹¹ Komunikacja dwujęzyczna uwzględniająca parę języków innych niż te najbliższe spokrewnione stanowi odrębne zjawisko, którego opis w znacznie większym stopniu dotyczyć musi określonej znajomości języka obcego lub całkowicie tradycyjnie rozumianej wielojęzyczności.

tego terminu, które uwzględniałoby także jego ewolucję i różnice w zakresie metodologicznym, przekraczałoby ramy niniejszego opracowania, a przynajmniej całkowicie by je zdominowało¹². Należy jednak przynajmniej krótko zasygnalizować, że pojęcie to wyraźnie ewoluowało od perspektywy terytorialnej, gdzie przedmiotem opisu był *de facto* pewien dwujęzyczny obszar i zamieszkująca go zbiorowość¹³, do perspektywy indywidualnej (po zwrocie lingwistycznym z drugiej połowie XX wieku), w której przedmiotem zainteresowania badaczy staje się przede wszystkim (wielojęzyczna) jednostka wraz ze swoimi najróżniejszymi predyspozycjami, cechami oraz mającymi na nią wpływ uwarunkowaniami. Zindywidualizowana perspektywa jest bowiem konsekwencją wpływu innych dyscyplin naukowych oraz rozwoju techniki. Dlatego też we współczesnych badaniach nad wielojęzycznością dominuje pierwiastek psychologiczny, a nawet neurologiczny, czego dowodzą liczne badania prowadzone choćby przy użyciu czynnościowego rezonansu magnetycznego (fMRI)¹⁴.

Multilingwizm związany jest z kolei z następnym pojęciem jednoznacznie wpisującym się w kontekst lingwistyki kontaktowej – *code switching*. Podobnie jak w przypadku mieszania kodów (*code mixing*) i tym razem nie istnieje jakakolwiek możliwość wymiennego stosowania tych terminów. *Code switching* jest po prostu łatwo dostrzegalnym przejawem wielojęzyczności polegającym na „przełączaniu kodów”, czyli płynnym modyfikowaniu przez nadawcę aktu komunikacji. Modyfikacja ta następuje w zakresie wyboru wyjściowego systemu językowego – wtórnie również na poziomie stylistycznym czy normatywnym w sytuacji, gdy nadawca nie posiada równych kompetencji w obu wykorzystywanych językach. Powyższa uwaga wskazuje także na dalsze podobieństwo relacji *code mixing* – transfer oraz *code switching* – wielojęzyczność. *Code switching* również „przekracza granice” zjawiska, którego jest wykładnikiem. Fakt „przełączania kodów” nie daje bowiem żadnej obiektywnej informacji dotyczącej genezy takiej umiejętności. W konsekwencji zjawisko to cechuje także osoby wykazujące bardzo zaawansowaną znajomość języka obcego, które nie nabyły przecież swoich kompetencji językowych w procesie naturalnej akwizycji jako dzieci.

Odróżnianie wielojęzyczności od zaawansowanej znajomości języka obcego stanowi jeden z głównych problemów psycholingwistyki, który dziś

¹² Więcej na ten temat: Hofmański, w druku.

¹³ Świetny przykład takiego podejścia stanowi niezwykle dokładne opracowanie autorstwa Ewy Dziegiel poświęcone językowi polskiemu na terenie dzisiejszej Ukrainy (Dziegiel 2003).

¹⁴ Prace tego typu prowadzą między innymi A.D. Friederici, S.A. Rueschemeyer, I. Kurcz.

chętnie podejmuje również lingwistyka kontaktowa. W tym kontekście przywołać należy przede wszystkim dwa (często przeciwstawiane sobie) pojęcia: akwizycja i proces glottodydaktyczny. Akwizycja konotuje głównie nabywanie kompetencji w zakresie języka pierwszego (natywnego, rodzimego). Proces glottodydaktyczny zaś w zakresie języka drugiego (obcego). Pierwsze pojęcie odnosi się do nieświadomego działania uzyskiwanej wiedzy jasnej (intuicyjnej), drugie natomiast jest wypraktykowanym wykorzystywaniem wiedzy wyraźnej¹⁵.

Lingwistyka kontaktowa, ograniczając się do nakreślonego repertuaru pojęć, byłaby całkowicie niezdolna do wypracowania wartościowych analiz. Co więcej, powielalaby nierzadko prace realizowane w zakresach powiązanych dyscyplin. Warto więc w tym miejscu rozważań powrócić do tytułowej pop(lingwo)kultury. Neologizm ten – zapewne całkowicie nieprzydatny w perspektywie dalszego rozwoju dyscypliny – oddaje jednak dość ciekawie kilka właściwości lingwistyki kontaktowej, ukazując jednocześnie możliwą drogę jej dalszego rozwoju. Lingwokultura – stanowiąca w tym przypadku punkt wyjścia – jest terminem nowoczesnej glottodydaktyki. Zawiera się w nim przekonanie o nierozzerwalnej więzi pomiędzy kulturą a językiem, który jest jej nośnikiem. Lata badań i obserwacji procesów nauczania języka obcego przekonały bowiem teoretyków, że tylko łączne podejście daje w perspektywie czasu szansę na osiągnięcie przez kursanta wysokich kompetencji językowych, komunikacyjnych i kulturowych¹⁶. Popkultura jest natomiast zbiorem ludzkich wytworów, owoców lingwokultury, której nośnikiem są z kolei środki masowego przekazu. Lingwistyka kontaktowa odsłaniałaby więc interakcję lingwokultur, wykorzystując do tego – jako doskonałą, najaktualniejszą podstawę materiałową – właśnie środki masowego przekazu. Te zaś w dobie postępującej globalizacji archiwizują tysiące przykładów autentycznych aktów komunikacji, których postać formalna wymaga pogłębionej analizy.

„Kognitywne” akcentowanie przypadków rzeczywistego użycia systemu językowego, wyraźna tendencja do indywidualizacji w procesie badawczym, tematyka jednoznacznie wykraczająca poza tradycyjną podstawę materiałową

¹⁵ Należy jednak podkreślić, że w zakresie glottodydaktyki istnieją teorie metodologiczne odwołujące się bezpośrednio do mechanizmów akwizycyjnych. Przykładem jest tu metoda indukcyjna, która zakłada, że uczący się sam formuluje regule językową dzięki przykładom dostarczonym przez lektora – por. *Indukcja* – hasło w: Szulc 1997.

¹⁶ Por.: klasyfikacja kompetencji w ujęciu ESOKJ (2004).

wą¹⁷ oraz wykorzystywanie zasobów medialnych przekłada się na nową jakość lingwistyki kontaktowej. Warto w tym miejscu przypomnieć, że do niedawna modele badań pragmalingwistycznych – przede wszystkim w odniesieniu do zakresu glottodydaktycznego – często ograniczały się do tworzenia mniej lub bardziej rozbudowanych katalogów tak zwanych miejsc trudnych. Dotyczy to nawet stosunkowo nowych opracowań. Czytelnicy mieli wówczas do czynienia z pracami o charakterze przede wszystkim normatywnym, które przygotowywane są wyłącznie z perspektywy specjalisty zajmującego się danym językiem obcym (por. Dąbrowska 2004, 105–136). Oczywiście wybór takiej optyki nie jest wadą, choć właśnie dzięki lingwistyce kontaktowej możliwe staje się daleko idące pogłębienie analiz. Dokładne rozpoznanie genezy określonego zjawiska – choćby błędu językowego – może wręcz przesuwać określone usterki normatywne do zupełnie innych kategorii, czego autor tradycyjnej analizy nie mógłby (nie potrafiłby?) wykazać¹⁸. Popkulturowe źródła dają także dodatkowe możliwości weryfikacji wniosków. Rejestrują one bowiem często najbardziej spontaniczne reakcje i zachowania językowe, co samo w sobie stanowi wartościowy materiał analiz. Należy jednak w tym miejscu postawić pytanie – jak takie analizy miałyby wyglądać i jaka wiedza kontekstowa potrzebna jest do ich przeprowadzania?

Sposób analizy materiału językowego ściśle wiąże się z jego postacią formalną. Stosunkowo łatwo omówić metodologię pracy z komunikatem o niejednoznacznej przynależności systemowej. Tego typu wypowiedzi cechują często osoby, które podjęły się wykonywania pracy zawodowej w innym kraju – zwłaszcza gdy szeroko rozumiana kultura języka nie była w tym przypadku szczególnie istotnym czynnikiem. Z oczywistych względów tę kategorię ciekawych faktów językowych reprezentują często wypowiedzi osób zawodowo zajmujących się sztuką estradową czy sportem¹⁹. Podobne nagrania można przeanalizować niezwykle dokładnie. Punktem wyjścia może być wykonanie precyzyjnej transkrypcji fonetycznej, która pozwoli na wykrycie in-

¹⁷ Jako tradycyjny, dominujący jeszcze w zakresie paradygmatu strukturalistycznego, uznaje język w odmianie pisanej.

¹⁸ **Czerwona tramwaj jest tam*. Potencjalne polskojęzyczne wypowiedzenie, którego autorem byłby prymarny użytkownik języka czeskiego, nie zawiera błędu fleksyjnego, jak wynikałoby z tradycyjnej klasyfikacji normatywnej, ale błąd leksykalny, który jest wynikiem interferencji. Rzeczownik tramwaj w języku czeskim mimo analogicznej postaci formalnej różni się bowiem rodzajem gramatycznym.

¹⁹ Świetnym przykładem może być wypowiedź trenera Stanislava Levego, Czecha pracującego w przeszłości jako trener piłkarskiej drużyny Śląsk Wrocław: <https://www.youtube.com/watch?v=JXisCtEZAQ> [dostęp: 10.02.2015].

terferencji oraz nieregularnych zaburzeń normatywnych (cechy deformacyjno-defektywne – por. Dubisz 2007). W drugiej kolejności, już na podstawie przygotowanej transkrypcji, wykonuje się zapis ortograficzny w obu wariantach określonej pary języków. Tak przygotowany materiał językowy poddawany jest dalszej „obróbce” poprzez usuwanie z zapisu elementów nienormatywnych (np. niewłaściwych końcówek fleksyjnych). Równolegle sygnalizuje się tu – odpowiednio w każdej z wersji językowych – leksemy należące do drugiego z systemów, a także inne kontrasty leksykalne związane ze zjawiskiem pozornej ekwiwalencji językowej (tu przede wszystkim stylistycznej – por. Orłoś 2003, 152–154). Ostatnim etapem jest analiza składniowa, która polega na korygowaniu każdego z zapisów ortograficznych przede wszystkim w odniesieniu do układu linearnego wypowiedzenia. W efekcie owocem takiej analizy są dwa różnojęzyczne, w pełni normatywne komunikaty o identycznej konwencji. Ich ostateczne porównanie z pierwowzorem ukazuje stopień odległości od każdego z porównywanych języków. Jednocześnie w czasie takiej analizy w równomiernym stopniu wykorzystywana jest wiedza dotycząca podsystemów leksykalnych i gramatycznych, a także organizacji fonetyczno-fonologicznej. Tego typu prace pozwalają więc nie tylko w praktyce wykorzystać wiedzę wyraźną osób zainteresowanych kontaktem języków określonej pary²⁰, ale także ukazują z całą mocą – w przeciwieństwie do strukturalistycznych analiz porównawczych w statecznych opisach poszczególnych podsystemów – „hierarchię” interferencji oraz tzw. miejsc trudnych. Innymi słowy, tylko tego typu analiza może pokazać, które nieprzystające elementy systemów przekładają się na szczególnie zauważalne odstępstwa od oczekiwanej (naturalnej – z perspektywy użytkownika natywnego) postaci komunikatu. Oczywiście należy w tym kontekście mieć świadomość znacznego stopnia indywidualizmu, jednak porównanie wyników serii podobnych analiz daje już możliwość wyciągnięcia znacznie ogólniejszych wniosków i wskaże regularności określonych zjawisk. Co ważne, pozwoli to odnosić się do kontaktu języków niejako „w całości”, ponieważ tego typu prace badawcze mają charakter przekrojowy i nie ograniczają się wyłącznie do wybranego podsystemu.

Oczywiście przedstawiony tu schemat postępowania jest tylko jednym z wielu potencjalnych. Celem tych uwag było jedynie skrótowe nakreślenie przykładowego postępowania badawczego, jego etapów i wreszcie wybranych zalet. Przedmiotem zainteresowania lingwistyki kontaktowej są jednak

²⁰ W przypadku prowadzenia prac seminaryjnych byłoby to wykorzystywanie teoretycznej wiedzy z zakresu gramatyki opisowej.

bardzo różne fakty językowe. Część z nich musi być rozpatrywana w całkowicie odmienny sposób. Dotyczy to między innymi materiałów wizualnych.

Fot. 1. Wielojęzyczna tablica informacyjna na terenie Narodowego Rezerwatu Przyrody Skály Adršpasko-Teplické (Národní přírodní rezervace Adršpašskoteplické skály) w Czechach

Materiały wizualne, przede wszystkim dokumentacja fotograficzna, są oczywiście przedmiotem zainteresowania także innych gałęzi nauk. Na pierwszy plan wysuwa się w tym kontekście socjologia wizualna. Ta ciekawa technika wpisuje się w zakres badań jakościowych. Fotografia wykorzystywana jest w tego typu pracach na cztery różne sposoby. Po pierwsze – jako bezpośrednia dokumentacja badań (np. zdjęcia miejscowości, miejsc zdarzeń i osób badanych). Po drugie – jako bodziec lub stymulator w wywiadach, po trzecie – jako wizualizacja (np. w wywiadach narracyjnych lub testach projekcyjnych). Szczególnie interesujące jest jednak czwarte podejście. Dokumentacja fotograficzna stanowi w tym przypadku autonomiczny nośnik informacji o przedmiocie badanym, w którym zakodowana jest definicja sytuacji i ról, historia zdarzenia i system wartości. W ostatnim zastosowaniu fotografia jest traktowana jak przedmiot analizy na równych prawach z analizą werbalną²¹. I właśnie z tej perspektywy badawczej korzysta lingwistyka kontaktowa.

²¹ Zob. oficjalną witrynę Instytutu Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego: <http://www.socjologia.univ.rzeszow.pl/kursy/socjologia-wizualna> [dostęp: 30.06.2014].

Fot. 2. Wielojęzyczna tablica informacyjna na terenie Narodowego Rezerwatu Przyrody Skály Adrspasko-Teplické (Národní přírodní rezervace Adršpašskoteplické skály) w Czechach

Oczywiście badania socjolingwistyczne przy zastosowaniu techniki wizualnej mogą mieć zdecydowanie szerszy zakres niż odpowiadający im bezpośrednio wycinek lingwistyki kontaktowej. Kluczowa jest tu bowiem nieobligatoryjność interakcji języków, którą potencjalnie dokumentuje analizowany materiał fotograficzny. Pojęciem wykształconym na socjolingwistycznym gruncie, które łatwo adaptuje lingwistyka kontaktowa, jest tzw. językowy krajobraz²².

Badania podstawy materiałowej o charakterze wizualnym różnią się znacznie od omówionych wcześniej (przykładowych) prac w zakresie audio(wizualnym). Przedmiotem szczegółowych analiz tego typu źródeł jest – po pierwsze – układ przestrzenny (przede wszystkim kolejność występowania) różnego rodzaju komunikatów pisanych.

Wskazuje on bowiem na ich hierarchiczne powiązania (w stanowiącej przedmiot zainteresowania badacza subiektywnej ocenie poszczególnych osób i instytucji odpowiedzialnych za komunikowanie określonych treści w kilku językach na danym obszarze). Po drugie – stopień poprawności komunikatów. Ocena normatywna poszczególnych wariantów komunikatu po-

²² Pojęcie to (ang. *Linguistic landscape*, czes. *Jazyková krajina*), nadal stanowiące przedmiot licznych dyskusji, choć już utrwalone w zakresie nauk społecznych, oznacza przede wszystkim proces badawczy oparty na analizie sfery wizualnej rzeczywistości tych społeczeństw, które modyfikują określony obszar w sposób pozwalający na dostrzeżenie jego komunikacyjnej wielowymiarowości. Tej niezwyklej problematyce poświęcony został nawet jeden z numerów prestiżowego periodyku „International Journal of Multilingualism” (2006, nr 3): http://www.tandfonline.com/toc/mjml20/3/1#.VnN_j_mG_Ek [dostęp: 10.02.2015].

zwala dodatkowo odnieść się do poziomu profesjonalizmu nadawcy, a także celu i przyjmowanej strategii komunikacyjnej. Pośrednio wskazuje to także na stosunek nadawcy do użytkowników określonego języka. Konsekwentnie pojawiające się błędy tylko w jednym z wariantów językowych różnych komunikatów na określonym i spójnym obszarze mogą sugerować – między innymi – niski status określonej grupy językowej czy też umiarkowany poziom jej integracji. Przestrzeganie zasad etykiety językowej – w tym podstawowych zasad normatywnych – wpływa także na interpretację postawy nadawcy względem odbiorcy, czyli po prostu na jego grzeczność (zob. fot. 4).

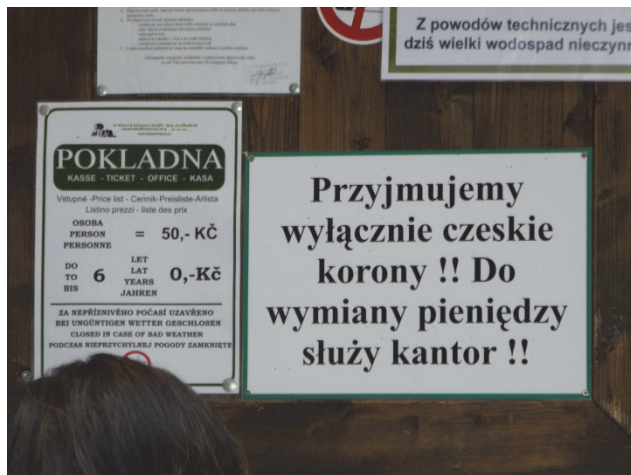

Fot. 3. Wielojęzyczna tablica informacyjna na terenie Narodowego Rezerwatu Przyrody Skaly Adršpasko-Teplické (Národní přírodní rezervace Adršpasko-teplické skály) w Czechach

Kolejnym możliwym elementem analizy jest weryfikacja faktu występowania poszczególnych systemów. Przedmiotem zainteresowania jest w tym przypadku to, czy z repertuaru języków eksponowanych w określony sposób na danym obszarze każdy z nich jest równomiernie i powtarzalnie reprezentowany. Brak pozytywnej odpowiedzi generuje dalsze pytania – przede wszystkim o możliwe powody pominięcia określonego języka/określonych języków, a także przyczyny zmian we wzajemnych relacjach między nimi. Na podstawie zamieszczonej w niniejszym artykule przykładowej dokumentacji fotograficznej²³ łatwo prześledzić dynamikę interakcji między językiem cze-

²³ Źródło: archiwum autora.

skim, polskim, niemieckim i angielskim (zob. fot. 1, 2, 3) zgodnie z zasygnalizowanymi obszarami zainteresowania. Określone treści mogą być kierowane tylko do użytkowników jednego ze współwystępujących języków, mogą mieć charakter zamknięty (komunikacja wewnątrz wspólnoty komunikatywnej), ale mogą też być przykładem wyłączenia (a nawet marginalizowania) jednej ze wspólnot.

Fot. 4. Jednojęzyczna tablica informacyjna na terenie Narodowego Rezerwatu Przyrody Skály Adrspasko-Teplické (Národní přírodní rezervace Adršpašskoteplické skály) w Czechach

Obie formy praktycznych analiz w obrębie lingwistyki kontaktowej wymagają także rozbudowanej wiedzy kontekstowej. Nie wystarcza bowiem nawet najdoskonalsze opanowanie materiału w zakresie gramatyki opisowej (co było już wcześniej sygnalizowane). Nie wystarcza również podstawowa wiedza socjologiczna i psychologiczna, która wpisuje się w graniczne obszary oddziaływania omawianej w tym miejscu subdyscypliny. Niezbędna staje się także doskonała znajomość szeregu problemów, zjawisk i pojęć związanych z szerzej rozumianą polityką. Doskonałą orientację zapewnia w tym zakresie program współczesnych studiów terytorialnych (środkoeuropejskich, wschodnioeuropejskich, południowoeuropejskich itp.). Dzięki takiemu modelowi kształcenia pojęcia takie jak: język pierwszy (natywny), drugi (obcy), rodzimy, oficjalny, urzędowy czy mniejszościowy przestają być jedynie szeregiem zbliżonych terminów o stosunkowo niejasnym znaczeniu czy zakresie²⁴.

²⁴ Na szczególne znaczenie tych pojęć w kontekście opisywania zjawiska wielojęzyczności zwrócili już uwagę prasy badacze (por. Nekvapil, Sloboda, Wagner 2009).

Wykorzystanie precyzyjnej wiedzy dotyczącej określonego regionu – to jest jego historii, zróżnicowania etnicznego, a nawet ekonomii – w znacznym stopniu ułatwia przeprowadzanie precyzyjnych analiz, sprawiając jednocześnie, że wspomniane pojęcia przestają być tylko czysto teoretycznymi konstruktami. W tym miejscu kolejny raz unaocznia się pragmatyczny wymiar lingwistyki kontaktowej, której szczególnie bliskie stają się nowoczesne programy kształcenia filologicznego – a zwłaszcza (ze względu na dobrze rozumiany kulturocentryzm) sławistycznego.

Łatwość osadzenia lingwistyki kontaktowej w ramach współczesnych, wyraźnie interdyscyplinarnych modeli kształcenia nie jest jedynym przejawem jej aktualności i nowoczesności. Wskazuje na to także wykorzystywanie bardzo określonych narzędzi paradygmatycznych. Czysto kognitywne inklinacje lingwistyki kontaktowej nie ograniczają się bowiem do silnego akcentowania autentyczności faktów językowych będących w centrum zainteresowania tej językoznawczej subdyscypliny. W równym stopniu jej „kognitywne skłonności” ujawniają się także poprzez stosowanie analizy językowego obrazu świata. Zgodnie z tym, co było już sygnalizowane we wcześniejszych fragmentach, stosunek nadawcy do użytkowników określonego języka jest ważnym elementem kompleksowej analizy relacyjnej, natomiast sam językowy obraz świata niesie ze sobą wiele pozornie ukrytych treści. Te jednak okazują się szczególnie cenne w przypadku analiz uwzględniających tak szerokie konteksty jak w przypadku lingwistyki kontaktowej. Należy przy tym podkreślić, że pojęcie językowego obrazu świata – mimo wręcz kilkusetletniej tradycji – zyskało na znaczeniu wraz z intensywnym rozwojem koncepcji poststrukturalistycznych w drugiej połowie XX wieku. Współcześnie, w dużej mierze dzięki zwrotowi lingwistycznemu, jako pewnik przyjmuje się już, że niemożliwe jest wykreowanie rzeczywistości, która nie byłaby związana z szeroko rozumianym doświadczeniem. Doświadczenie zaś jest przez język zawężone, ale także wynika z istoty języka i określanego repertuaru środków, którymi dysponuje on na planie wyrażania. Językowy obraz świata stanowi więc podsumowanie oraz zestawienie codziennych doświadczeń danej wspólnoty komunikatywnej. Ujawnia się w nim szereg zaakceptowanych przez nią norm, a także sposobów wartościowania oraz wyobrażeń i zestawień wobec rzeczywistości (Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000, 25). Rzeczywistość ta obejmuje również cały szereg niezwykle głęboko utrwalonych przekonań dotyczących innych, często fizycznie bliskich i pozostających w długotrwałym kontakcie wspólnot komunikatywnych. Świadomość odrębności i odmienna tożsamość wiążą się bowiem przede wszystkim z tym samym lub

podobnym pojmowaniem rzeczywistości i tym samym lub podobnym sposobem jej opisu. Rodzi to podstawową opozycję my – oni, swój – obcy. Co za tym idzie, tworzenie tożsamości uznać trzeba za jedno z podstawowych, pozakomunikacyjnych zadań języka. Lingwistyka kontaktowa korzystać może również z tego repertuaru – zarówno w sposób pośredni (np. wpływ stereotypu na formę i jakość komunikacji w kontekście kontaktu języków), jak i bezpośredni (np. językowy obraz grupy, do której kierowane są określone komunikaty – patrz fot. 1–4).

Lingwistyka kontaktowa stanowi więc swoisty kolaż dyscyplin, które bezspornie zaznaczyły już swoją obecność na gruncie myśli językoznawczej. *Novum*, jakie przynosi, to szersze spojrzenie, łatwość wyzyskiwania różnych narzędzi badawczych oraz przekonanie o potrzebie myślenia syntetycznego. Rzeczywisty fakt językowy, będący przecież w centrum zainteresowania tej młodej dyscypliny, nie jest przedmiotem metodologicznie nieskomplikowanych badań. Fakty językowe pojawiające się na styku różnych lingwokultur wymagają jeszcze większej uwagi badaczy. Tylko tak dogłębne analizy pozwalają bowiem prześledzić to, czym charakteryzuje się kontakt – swoistą wielowymiarowość perspektyw. Wykorzystywanie najnowszych zdobyczy techniki audiowizualnej, śledzenie pojawiających się w popkulturze trendów i zmian w stereotypowym postrzeganiu „innego” zapewnia niezbędne „ugruntowanie” potencjalnych prac badawczych. Nietypowe formy porozumiewania się oraz niestandardowe komunikaty wymagają bowiem specyficznego podejścia i szerokokontekstowej wiedzy. Lingwistyka kontaktowa bez wątpienia daje takie możliwości. Tworzy także nowy obszar badań w zakresie humanistyki, doskonale współgrając ze współczesnym kształceniem językowym i obszarem. W zakresie rodzimej i najbliższej przestrzeni dopełnia w niezbędny sposób perspektywę sławistyczną (bohemistyczną, słowacystyczną, polonistyczną) czy po prostu środkowoeuropejską – nie tylko poprzez statyczne, „strukturalistyczne” akcentowanie nieprzystawalności, ale przede wszystkim poprzez znacznie bardziej wzbogacające analizy najróżniejszych interakcji lingwokultur.

Literatura

- Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., 2000, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, w: Dąbrowska A., Anusiewicz J., red., „Język a Kultura”, t. 13, Wrocław.
- Awdziejew A., Habrajska G., 2004, *Komunikatywizm – paradygmat językoznawstwa XXI wieku*, w: Kiklewicz A., red., *Paradygmaty filozofii języka, literatury i teorii tekstu*, Słupsk.

- Dąbrowska A., 2004, *Najczęstsze błędy popełniane przez cudzoziemców uczących się języka polskiego jako obcego*, w: Seretny A., Martyniuk W., Lipińska E., red., *Opisywanie, rozwijanie i testowanie znajomości języka polskiego jako obcego. Materiały z konferencji sekcji glottodydaktycznej Stowarzyszenia „Bristol” Polskich i Zagranicznych Nauczycieli Kultury Polskiej i Języka Polskiego jako Obcego*, Kraków.
- Dubisz S., 2007, *Język polski poza granicami etnicznymi*, „Kwartalnik Polonicum”, nr 4 i 5.
- Dzięgiel E., 2003, *Polszczyzna na Ukrainie*, Warszawa.
- [ESOKJ] *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, 2004, Warszawa.
- Friederici A.D., Rueschemeyer S.A., 2006, *Language Acquisition: biological versus cultural implications for brain structure*, w: Baltés P.B., Reuter-Lorenz P.A., Rosler F., red., *Lifespan Development and the Brain. The Perspective of Biocultural Co-constructivism*, Cambridge.
- Hofmański W., 2012, *Języki w kontakcie. Fenomen słowiańskiej komunikatywności*, „Slavia Occidentalis”, nr 69.
- Hofmański W., 2012, *Od filologii narodowej do „interpolonistyki”?*, „Kwartalnik Językoznawczy”, nr 1.
- Hofmański W., 2014, *Transfer ujemny a kompetencja językowa. Język polski w nauczaniu Słowian*, Praga.
- Hofmański W., b.r., *Język – tożsamość – komunikacja*, w druku.
- „International Journal of Multilingualism” 2006, nr 3.
- Kurcz I., 2005, *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa.
- Kurcz I., 2005, *Teoria umysłu a kompetencja komunikacyjna*, w: Sierocka B., red., *Via communicandi. Aspekty kompetencji komunikacyjnej*, Wrocław.
- Langacker R.W., 2003, *Model dynamiczny oparty na uzusie językowym*, w: Dąbrowska E., Kubiński W., red., *Akwizycja języka w świetle językoznawstwa kognitywnego*, Kraków.
- Lipowski J., 2012, *Paralele w semikomunikacji użytkowników języków północno germiańskich i zachodniostowiańskich*, „Slavia Occidentalis”, nr 69.
- Nekvapil J., Sloboda M., Wagner P., 2009, *Mnohojazyčnost v České republice. Základní informace*, Praga.
- Orłoś T.Z., red., 2003, *Czesko-polska pozorna ekwivalencja językowa. Materiały pomocnicze dla studentów, polskich bohemistów i czeskich polonistów*, Kraków.
- Polański K., red., 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- Rehbein J., ten Thije J.D., Verschik A., 2010, *Lingua Receptiva (LaRa) – Remarks on the Quintessence of Receptive Multilingualism*, <http://www.jantenthije.eu/wp-content/uploads/2010/12/IJB2-LaRa-REHBEINetal-quintessence.pdf> [dostęp: 10.02.2015].
- Szulc A., 1997, *Słownik dydaktyki języków obcych*, Warszawa.
- Tabakowska E., 2001, *Komunikacja – przekład – dydaktyka*, w: Kopczyński A., Zaliwska-Okrutna U., red., *Język rodzimy a język obcy. Komunikacja, przekład, dydaktyka*, Warszawa.

Pop(linguistic)culture; contact linguistics as a collage of disciplines

The aim of the article is to present the so-called contact linguistics, namely, a synthetic discipline which aims at analyses of issues that used to be the separate discourses of sociolinguistic, psycholinguistic or glottodidactics. The article discusses the very foundation of this discipline

and its position within academic linguistics (especially the Slavonic one). Additionally, a thorough reflection on terms, contexts and purposes connected with critical analysis of teaching content is offered.

Key words: multilingualism, identity, communication, contact linguistics